

Comrie onder vuur

door

Ds. J.M.D. de Heer

Comrie onder vuur door ds. J.M.D. de Heer werd in zes delen gepubliceerd in *De Saambinder* op 22 en 29 november, 6, 13 en 20 december 2012 en 3 januari 2013. Dit bestand is fotografisch overgenomen van de genoemde uitgaven (Digibron) en waar nodig gecorrigeerd.

© 2024 – NordPublisher

NUR 700

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij digitaal, elektronisch, mechanisch door fotokopieën, opnamen, of op enig andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever: info@nordpublisher.nl.

Zijn boeken zijn velen tot zegen geweest. Het ABC des geloofs van Alexander Comrie is vele malen gedrukt. Het werd ook vertaald in het Engels en het Duits. Maar ook kwam er kritiek op Comrie. Onlangs gebeurde dat opnieuw, nu uit ongedachte hoek. In het boek Wedergeboorte of schijngeboorte van de oudgereformeerde predikant ds. A. Kort ligt Comrie onder zwaar vuur. Om te begrijpen waar ds. Kort op doelt, gaan we in dit artikel eerst na hoe Comrie heeft geschreven over de plaats en de betekenis van het geloof in het zaligmaken van zondaren.

Grondig heeft Comrie (1706-1774) immers nagedacht over het geloof. Dat was ook nodig. In de achttiende eeuw was er verwarring over deze zaken. Er waren discussies ontstaan over de vraag of de zekerheid van het geloof behoort tot het wezen van het geloof. Ja, zeiden verschillende theologen. Nee, zeiden anderen, het wezenlijke van het geloof bestaat in het toevlucht nemen tot Christus van een schuldige zondaar. Ook als de zekerheid ontbreekt dat Christus ook voor mijn zonden gestorven is, is er sprake van geloof, al is het een zwakker geloof dat versterking nodig heeft.

Evenwicht

Te midden van deze discussies heeft Comrie gezocht naar een evenwicht. Aan de ene zijde verzette hij zich tegen de stroming van de antinomianen. Zij leerden de rechtvaardigmaking van eeuwigheid, maar dan op zo'n wijze dat een zondaar in zijn leven alleen maar bewust hoefde te worden dat zijn zonden al vergeven zijn. Tegenover hen benadrukte Comrie hoe noodzakelijk het is dat een zondaar daadwerkelijk vergeving van zonden ontvangt. Dat gebeurt als God als Rechter hem om Christus' wil vrijspreekt. Hij schenkt Christus' offer aan een verloren zondaar die dit offer door

het geloof aanneemt. Het geloof werkt de rechtvaardigmaking niet, maar is een instrument om de gerechtigheid van Christus aan te nemen.

Evenzeer was Comrie beducht voor het remonstrantisme. De remonstranten hechtten zo veel waarde aan het geloof als een daad van de mens dat het geloof een verdienstelijk karakter kreeg. In de visie van de remonstranten biedt God Zijn genade in Christus aan, schenkt hij de mens voldoende kracht om te gaan geloven, waarna de mens de beslissing neemt om Christus in het geloof aan te nemen. Deze remonstrantse visie sloop op een meer subtiële wijze de kerk binnen. Comrie zag dat en waarschuwde er ernstig tegen. Diep was hij ervan overtuigd dat het geloof een genadegave van God is. Deze gave gaat aan alle werkzaamheid vooraf. Daarom begint het geestelijk leven met de gave van het geloof, een gave die God aan een uitverkoren zondaar schenkt in de levendmaking, die samenvalt met de inwendige roeping.

Vrucht

Waar God het geloof schenkt, daar zal de vrucht niet achterblijven. Die vrucht is het 'daadwerkelijk geloven'. Zo staat het ook in DL III/IV, 12 slot. Is het eerste wat een zondaar dan gelooft dat Christus voor hem is gestorven, dat in Christus zijn zonden vergeven zijn? Nee, Gods Geest begint met de overtuiging door de wet. De aanklagende functie van de wet wordt nu ook geloofd, waardoor een zondaar zijn schuld leert kennen, een mishagen aan zichzelf krijgt, zich voor God verootmoedigt en de reinigmaking en zaligheid buiten zichzelf gaat zoeken (Dooptformulier). Deze geloofsdaden zijn alle onmisbaar tot zaligheid, al worden ze niet alle op één dag geleerd. Een zondaar kan een tijdlang onder de aanklachten van de wet verkeren, zonder licht te hebben in de

zaligheid die in Christus is. Er moet plaatsgemaakt worden voor Christus. Dat is het werk van de Heilige Geest, Die overtuigt van zonde, gerechtigheid en oordeel en in deze weg Christus noodzakelijk maakt. Doel van dit alles is de vereniging van een verloren zondaar met Christus, om in Hem het leven en de zaligheid te vinden.

Comrie heeft dus onderscheid gemaakt tussen de gave van het geloof, ook wel de hebbelijkheid of de habitus van het geloof genoemd, en de daad van het geloof, ook wel de dadelijkheid of de actus van het geloof genoemd. Nu komen deze moeilijke woorden niet rechtstreeks uit de Bijbel. Ze zijn uitgekozen om zaken helder te maken door ze te onderscheiden.

Comrie was overigens niet de eerste die de termen habitus en actus van het geloof gebruikte. Een eeuw eerder deed de bekende predikant en kerkhistoricus Jacobus Trigland hetzelfde. Volgens hem vloeit de daad van het geloof voort uit de kracht van Gods Geest in de wedergeboren mens. De habitus van het geloof wordt, aldus Trigland, ingestort, de actus vloeit daaruit voort.

Nieuw hart

Ondertussen gaat de onderscheiding tussen de habitus en de actus van het geloof inhoudelijk wel terug op Gods Woord. Was dat niet het geval, dan viel de grond onder zo'n onderscheiding weg. In Ezechiël 11:19-20 en 36:26-27 lezen we over de gave van het nieuwe hart, de nieuwe geest en het vlezen hart. Uit deze gaven vloeien de geloofsdaden voort. In deze teksten wordt geschreven over het "wandelen in Mijn inzettingen."

Johannes de Doper spreekt in Johannes 3:27 over het aannemen dat volgt op de gave Gods. Het tekstverband maakt duidelijk dat Johannes in de eerste plaats spreekt over het ambt dat hij heeft

ontvangen. Onze kanttekenaren leggen uit dat we deze tekst ook breder mogen toepassen. Een mens kan niets goeds aannemen als het hem niet eerst wordt geschonken. Dat geldt dus ook voor het geloof. Eerst wordt de gave van het geloof geschonken, daarop volgen de geloofsdaden.

In Filippenzen 1:29 worden de gave en de daad van het geloof in één tekst genoemd. Ze zijn dus onlosmakelijk aan elkaar verbonden. De gave gaat voorop, de daad van het geloven volgt daarop. Deze twee mogen niet van elkaar gescheiden worden, maar ze zijn wel onderscheiden.

Nederlandse Geloofsbelijdenis

Ook in onze belijdenisgeschriften treffen we de onderscheiding van de gave van het geloof en de daden van het geloof aan, al lezen we niet de woorden die Comrie gebruikte. Wie de overeenkomst in deze zaak ziet, zal niet vallen over een onderscheid in woorden. Met andere woorden kan eenzelfde zaak worden uitgedrukt.

In de Nederlandse Geloofsbelijdenis artikel 22, lezen we dat de Heilige Geest in het hart "onsteekt een oprecht geloof." Het doel daarvan is "om ware kennis dezer grote verborgenheid te bekomen." Guido de Brès bedoelt hiermee de verborgenheid van de voldoening door Christus. In het hart van een geestelijk dode zondaar is geen enkele ontvankelijkheid voor Christus en Zijn werk. Een onbeschrijfelijke duisternis heerst in een onbekeerde zondaar. Nodig is de gave van het oprechte geloof, "hetwelk Jezus Christus met al Zijn verdiensten omhelst, Hem eigen maakt, en niets anders meer buiten Hem zoekt", zo lezen we verder in artikel 22. We zien de nauwe samenhang tussen de gave en de daden van het geloof. Maar wil dit artikel zeggen dat er voor de bewuste

geloofsvereniging met Christus geen geloof is? Met andere woorden, dat de eerste geloofsdaad de omhelzing van Christus is? We zullen in een volgend artikel horen dat sommigen dit wel stellen. Naar onze overtuiging wordt er dan iets in de belijdenis gelezen wat er niet staat.

Dordtse Leerregels

In de strijd tegen de remonstranten hebben de Dordtse vaders nog nadrukkelijker gesproken over de gave van het geloof. Scherp hielden zij tegenover de remonstranten staande dat het geloof allereerst een "hoedanigheid of gave, van God ingestort" is. De remonstranten loochenden dit. Zij legden alle nadruk op het geloof als een daad van de mens. Door deze daad worden wij "eerst bekeerd" en kunnen "wij gelovigen genoemd worden." Volgens de Dordtse Leerregels weerspraken de remonstranten hiermee de Heilige Schrift (zie Dordtse Leerregels III/IV, verwerping der dwaalingen artikel 6).

Nadat we, kort, iets hebben gezien hoe Comrie, in navolging van de Bijbel en de belijdenisgeschriften, over het geloof heeft gesproken, moeten we de volgende keer stilstaan bij een scherpe aanval op Comrie en op hen die een beroep doen op deze predikant van Woubrugge.

Veel goeds kan hij niet meer doen, de achttiende-eeuwse predikant Alexander Comrie. Althans, in de ogen van sommigen. De wijze waarop hij over het geloof sprak, schijnt bijzonder gevaarlijk te zijn. Daarom vinden sommigen een waarschuwing nodig. Dit gebeurt in onze tijd door de oudgereformeerde predikant ds. A. Kort. Met grote scherpte neemt hij Comrie onder vuur en allen die zich op hem beroepen. De wijze waarop dit gebeurt, zorgt voor vragen en verwarring.

Laten we vooropstellen dat het ons niet te doen is om de persoon van ds. Kort aan te vallen. Ook is het ons niet om te doen om ons te bemoeien met interne zaken binnen het kerkverband van de Oud Gereformeerde Gemeenten in Nederland. Het is het kerkverband waarmee onze gemeenten een correspondentieband zijn aangegaan. Elkaars attestaties worden aanvaard. Daarmee is uitgesproken dat we ons aan elkaar verwant weten.

Met achting wordt ook in onze gemeenten gesproken over de prediking van oudgereformeerde predikanten als ds. L. Gebraad, ds. Joh. van der Poel, ds. M.A. Mieras en ds. C. Smits, om slechts enkele namen te noemen. Zij brachten, elk met hun eigen inslag, een prediking waarin God op het hoogst wordt verheerlijkt, de zondaar op het diepste vernederd en Christus in al Zijn schatten wordt verkondigd. Echter, ds. Kort schrijft niet alleen over het eigen kerkverband. De pijlen richting de Gereformeerde Gemeenten zijn minstens net zo scherp. Ds. G.H. Kersten moet het vaak ontgelden, ds. L. Rijksen krijgt ervan langs en ook ds. A. Moerkerken wordt in een hoek gezet. En dat op onjuiste gronden en, helaas, ook op een onheuse wijze. Dat scheidt een verplichting om een reactie te geven.

Bedoeling

Wat is de diepste bedoeling van ds. Kort? Om die bedoeling goed te verstaan, hebben we contact met ds. Kort gezocht en enkele punten met hem besproken. Dat wilden we bewust doen, juist omdat we bij ds. Kort een bewogenheid omtrent zielen opmerken. Al slaat het boek op een aantal punten de plank flink mis, zo we nog zullen zien, toch willen we op een integere wijze nagaan wat ds. Kort voor ogen heeft. Het kan niet de bedoeling zijn dat predikanten die een Schriftuurlijk bevindelijke waarheid voorstaan elkaar openlijk bestrijden en afvallen.

Uit het gesprek met onze medebroeder in de bediening is gebleken dat hij zijn boek als een hartenkreet ziet. Ook in het oudgereformeerde kerkblad horen we deze hartenkreet in een serie artikelen van zijn hand over de wedergeboorte. In een recent verschenen interviewbundel van Adriaan van Belzen (*Bevindingen; Gesprekken over de orde van het heil*) slaat ds. Kort op hetzelfde aambeeld. De zaak zit hem blijkbaar hoog.

Drie zaken

Drie zaken springen eruit als we op ons in laten werken wat ds. Kort schrijft en zegt. Deze zaken hangen overigens nauw met elkaar samen. De eerste is dat de predikant heel bang is voor het spreken over geestelijk leven buiten Christus om. Bevreesd is hij dat mensen met allerlei ervaringen menen bekeerd te zijn. Het bedreeft hem zeer als er gesproken wordt over de wedergeboorte, terwijl er niets te horen is over de noodzakelijkheid van een Borg. Hiermee hangt het tweede punt samen. Ds. Kort vindt dat de gave van het geloof en de werkzaamheden van het geloof niet van elkaar gescheiden mogen worden. Daarom is hij ongelukkig met de onderscheiding tussen de hebbelijkheid (*habitus*) en de

dadelijkheid (actus) van het geloof. Wie deze twee van elkaar scheidt, komt naar zijn overtuiging uit bij een onbewuste wedergeboorte. Dan wordt een zondaar wel Christus ingelijfd, maar is er geen geestelijke werkzaamheid om Christus te gewinnen.

Het derde punt is hier ook mee verbonden, namelijk dat ds. Kort vindt dat de zondagen 7 en 23 uit de Heidelbergse Catechismus in later tijd te veel uit elkaar getrokken worden. Of, anders gezegd, dat geloof en rechtvaardigmaking los van elkaar komen te staan.

Zielen winnen

Mogelijk denkt een lezer: Dit zijn toch belangrijke punten? Daar stemmen we van harte mee in. Ds. Kort benoemt zaken die van wezenlijk belang zijn, hij waarschuwt tegen gevaren die inderdaad het eeuwig zielenheil van mensen betreffen.

Alleen, de wijze waarop hij hierover schrijft, is ongelukkig en zorgt meer voor verwarring dan voor helderheid. In de artikelenserie in het oudgereformeerde kerkblad schrijft ds. Kort dat hij bewust geen namen noemt, omdat hij niet polariserend wil schrijven. Hij vervolgt: "Dit heb ik ook niet in mijn boek over de wedergeboorte willen doen. Mijn enige bedoeling is om de Kerk van God te dienen en zielen te winnen voor mijn Koning, Wiens dienstknecht ik ben. Zijn eer en Zijn leer is mijn lof. De leer der waarheid is niet voor onderlinge discussie bestemd."

Zo is het. Dit is ook in de lijn van het oudgereformeerde kerkblad. In het eerste nummer schreef de toenmalige redactie dat het blad zich 'verre dient te houden van alle twistgeschrijf'. Maar, helaas is ds. Kort in zijn boek tegen zijn eigen bedoeling ingegaan, zodat het boek wél polariserend is.

Geestelijk leven

Bovendien, achter de pastorale bewogenheid, treffen we ook een opvatting aan waar we het niet mee eens kunnen zijn. Het gaat dan over de vraag: Waar begint het geestelijke leven? Begint dat bij de bewuste geloofsvereniging met Christus? Ja, schrijft ds. Kort. Is er dus pas sprake van geestelijk leven bij de weldaad van de rechtvaardigmaking van de zondaar voor God? Ja, zo is de overtuiging van ds. Kort.

Op dit punt gaan de wegen uiteen. Zeker, de Bijbel - en op grond daarvan de belijdenisgeschriften en onze oudvaders - leren met overtuiging de noodzakelijkheid van Christus. Wie zou dit ooit durven ontkennen? De heilige ernst waarmee Paulus spreekt, zij ons genoeg: 'Indien iemand den Heere Jezus Christus niet liefheeft, die zij een vervloeking: Maranatha' (1 Kor. 16:22).

Met alle kracht zullen Gods knechten - gezanten van Christus' wege - de noodzakelijkheid van Christus prediken. Als het recht ligt in hun ziel zullen ze met liefde en aandrang de algenoegzaamheid van Christus prediken, Zijn dierbaarheid en gewilligheid om verlorenen zalig te maken.

Maar, is de eerste daad van het zaligmakende geloof de *bewuste* geloofsvereniging met Christus? Betekent dit dat de droefheid naar God, het wenen over de zonde en het hongeren naar verlossing, geen geestelijk leven is? Is dit slechts het algemene werk van de Heilige Geest? Nee, want 'honger en dorst naar de verlossing uit de ellende, en naar het leven, en Gode een offerande van een gebroken geest opofferen, geldt eigenlijk van de wedergeborenen, en van degenen die zalig genoemd worden' (Ps. 51:19 en Matth. 5:6). (Dordtse Leerregels, hoofdstuk III/IV, verwerping der dwalingen, art. 4).

In zijn boek over de wedergeboorte stelt ds. Kort wezenlijke zaken aan de orde. Echter, de wijze waarop de oudgereformeerde predikant ze beschrijft, zorgt voor verwarring. Van de oudvaders is het met name Alexander Comrie die hevig onder vuur ligt. Hij zou een belangrijke wissel hebben gezet in het spreken over het geloof, waardoor er tal van ontsporingen zijn gevolgd. Tot op de dag van vandaag, zo meent ds. Kort.

Wat is er met Comrie aan de hand? Ds. Kort is namelijk niet de eerste die deze predikant onder kritiek stelt. Allereerst daarom kort de feiten over Comrie. Geboren in Schotland, op 16 december 1706, kreeg hij in zijn jonge jaren al het stempel mee van de prediking van Thomas Boston en de broers Ralph en Ebenezer Erskine. Als twintiger kwam hij naar Nederland, studeerde daar theologie, promoveerde op een filosofisch onderwerp en diende vervolgens de kerk van Woubrugge gedurende 38 jaar. Ruim anderhalf jaar na zijn emeritaat in 1773 stierf Comrie op 10 december 1774. Naar eigen zeggen verbleef Comrie het liefst in de studeerkamer. Daar overdacht Hij Gods Woord en de wegen die de Heere met zondige mensen gaat. Daar schreef hij ook zijn boeken die zeer geliefd werden. Comries *ABC des geloofs* werd vele malen gedrukt en vertaald in het Engels en het Duits.

Critici

In zijn studeerkamer werkte Comrie ook aan de bestrijding van het opkomende verlichtingsdenken. Het remonstrantisme bleef zijn hele leven door de aandacht trekken. Hij bestreed het vanuit een diepe overtuiging dat de zaligheid een volkomen Godswerk is, waaraan menselijke daden niet bijdragen.

Het is dan ook te begrijpen dat Comrie naast vele liefhebbers ook

critici kende. Die waren er al in zijn dagen. Comries strijd tegen het opkomende verlichtingsdenken - samen met zijn vriend en ambtsbroeder Nicolaus Holtius - zorgde voor een frontale botsing met de Leidse hoogleraren J. van den Honert en J.J. Schultens.

Ook op Comries uiteenzettingen over de rechtvaardigmaking van eeuwigheid kwam kritiek. Dezelfde Van den Honert bracht zijn bedenkingen zelfs een- en andermaal op een classicale vergadering. Volgens hem deed Comrie tekort aan de leer van de rechtvaardigmaking door het geloof. De classicale zaak kreeg een ongedacht einde door het sterven van Van den Honert.

Door Jacob Groenewegen, een gemeentelid uit Oudshoorn, werd Comrie eveneens bestreden. Ook hij richtte zijn pijlen op Comries uiteenzetting over de rechtvaardigmaking van eeuwigheid. Overigens had Groenewegen ook kritiek op Theodorus van der Groe die juist de rechtvaardigmaking door het geloof benadrukte en tegelijkertijd scherp separeerde tussen ware en valse genade.

Nieuwe golf

De laatste jaren is er een nieuwe golf van kritiek op Comrie gekomen, vooral van de zijde van de broers G.A. en W.J. van den Brink, beiden hersteld hervormd predikant. De pijlen richten zich dan vooral op Comries overtuiging dat de vereniging met Christus niet allereerst door de daad van het geloof maar door de gave van het geloof tot stand komt.

Het boek van ds. Kort leunt op zijn beurt kritiekloos op een scriptie van W.J. van den Brink. Daarin staat niet alleen Comrie onder kritiek, maar nog veel meer ds. G.H. Kersten die van Comrie zou zijn afgeweken. In zijn voorwoord spreekt ds. Kort uit dat Van den Brink hem met zijn genoemde scriptie een 'grote dienst' heeft bewezen. Uit deze studie leidt ds. Kort, zo schrijft hij, een 'droeve lijst

met afwijkingen' af die hij bij ds. Kersten bespeurt. Dat is een scherpe veroordeling!

We merken nu op dat de visie van de broers Van den Brink niet onweersproken is gebleven. Nog onlangs is de kritiek van ds. G.A. van den Brink op Comrie bestreden door de hersteld hervormde theologen D. Baarssen en W. van Vlastuin. We mogen het wel spijtig noemen dat ds. Kort wel heel snel is meegegaan met één interpretatie van Comrie en daar zulke scherpe conclusies aan verbindt.

Niet mals

Over het geheel genomen is de kritiek van ds. Kort op Comrie niet mals. Toegegeven, voor de godsvrucht van Comrie heeft de oud-gereformeerde predikant respect. Hij noemt hem een 'ster van Gods liefdewerk aan de hemel van Gods Kerk'. Elders schrijft hij dat 'het Evangelie ruim en zuiver door hem werd gepredikt'.

Maar verder krijgen we de indruk dat Comrie vooral veel kwaad heeft aangericht in de Nederlandse kerk en dat het zeer te betreuren is dat de Gereformeerde Gemeenten met waardering op Comrie teruggrijpen. Er gaan weinig hoofdstukken, ja vaak zelfs weinig bladzijden voorbij waar de predikant uit Woubrugge het niet heeft gedaan. Soms moet je even slikken, bijvoorbeeld als je leest: "Lezers, ik kan hier niet uit mijn gedachten bannen hoe gevaarlijk Comrie in zijn theologie van de veronderstelde wedergeboorte is geweest. Helaas is dit de bittere vrucht als een mens met zijn verstand te werk gaat" (blz. 84). Naast het feit dat dit eenvoudig niet waar is - Comrie heeft geen veronderstelde wedergeboorte geleerd - is dit ook erg kort door de bocht geformuleerd. Eerlijk gezegd ben ik van dergelijke zinnen - ik heb er nogal wat gelezen - erg moe geworden.

Embryotheologie

Persoonlijk vind ik het erg ver gaan om Comrie een 'filosofische embryotheologie' toe te schrijven, zoals dat al in ondertitel van ds. Korts geschrift gebeurt. In het boek zelf lezen we ook over 'embryofilosofie'. Ds. Kort doelt hiermee op de preek over 1 Johannes 5:4, zoals we die aantreffen in Comries *Eigenschappen des zaligmakenden geloofs*. In deze preek vergelijkt Comrie de levendmaking van de zondaar met de bevruchting in de moederschoot. Het zaad van Gods Woord wordt in het hart van een zondaar gelegd. Zo ontstaat een embryo, die daadwerkelijk geboren moet worden. Met deze geboorte bedoelt Comrie in deze preek de 'dadelijke en wederzijdse onderhandeling met Christus'. Wie Comrie enigszins kent, weet dat hij de noodzakelijkheid van deze vereniging met Christus krachtig heeft geleerd. Comrie leert geen geestelijk leven buiten Christus. Dat leren de Gereformeerde Gemeenten ook niet. Maar, zijn de werkzaamheden die aan de bewuste geloofsvereniging met Christus voorafgaan, ook vruchten van het ware zaligmakende geloof? Ja, ook dan is er geestelijk leven, omdat God dat leven in de levendmaking schonk. Bij de geloofsvereniging met Christus door de oefening van het geloof komt dit geschonken leven openbaar. Anders gezegd, deze vereniging met Christus is noodzakelijk, maar Comrie heeft ook geleerd dat het geestelijke leven niet begint met de bewuste vereniging met Christus.

Wel, het is dit punt dat ds. Kort niet kan overnemen. Sterker nog, hij acht dit een heel gevaarlijke leer, een leer die volgens hem meer teruggaat op filosofie dan op Gods Woord.

Comries spreken over het geloof is voor velen tot onderwijs geweest. Maar ook kwam er kritiek op deze predikant. Hij zou de filosofie een te grote plaats hebben gegeven in zijn denken over het geloof. Ds. Kort, die een boek schreef over wedergeboorte en geloof, is deze mening ook toegedaan. Volgens hem leende Comrie te veel van de heidense filosoof Aristoteles. Dit ten koste van de eenvoud van Gods Woord. In dit artikel willen we nagaan of deze kritiek terecht is.

We herinneren ons wat het kernbezwaar is dat ds. Kort tegen Comrie heeft. Comrie maakt onderscheid tussen de gave (de hebberigheid) en de werkzaamheden (dadelijkheid) van het geloof. Dit doet Comrie op zo'n wijze dat hij van geestelijk leven spreekt, ook als het niet gekomen is tot een bewuste geloofsvereniging met Christus.

Dit kernbezwaar van ds. Kort treft niet alleen Comrie, maar ook de prediking binnen de (Oud) Gereformeerde Gemeenten (in Nederland). Juist daarom is het goed om stil te staan bij het boek van de oudgereformeerde predikant.

Scholastiek

Volgens ds. Kort heeft Comrie te veel gesteund op de filosofie en is hij daardoor afgeweken van Gods Woord en de geschriften van de reformatoren. Nu is ook deze kritiek niet nieuw. Bovendien treft ze niet alleen Comrie, maar de hoofdstroom van de gereformeerde theologie uit de zeventiende en achttiende eeuw. Met het gebruik van termen uit de filosofie was Comrie daarom geen buitenbeentje, maar ging hij in het spoor van de theologiebeoefening in zijn dagen. We hebben het dan over de zogeheten 'scholastieke methode'. Om het boek van ds. Kort te begrijpen en zijn kritiek te

weerleggen, moeten we hier eerst iets over zeggen.

De generaties na de Reformatie gingen voort met het doordenken van de leer van Gods Woord. Dit was nodig omdat er ook dwalingen opkwamen. Deze dwalingen dwongen de gereformeerde theologen om de geloofsleer zorgvuldig te formuleren. Helderheid en een ordelijke opbouw zijn daarvoor belangrijk.

Verschillende filosofische onderscheidingen bleken behulpzaam te zijn voor het onderwijs in de theologie aan de academies, waar predikanten hun opleiding kregen. Vooral het begrippenmateriaal van de Griekse filosoof Aristoteles bleek geschikt te zijn om zaken uit de geloofsleer nader uit te leggen. Bekend is de methode van de sluitrede (het syllogisme). Uit twee stellingen wordt dan een conclusie afgeleid.

Deze manier van spreken klinkt ook wel door in preken van oudvaders. Als Gods Woord de vruchten noemt van het ware geloof (stelling 1) en ik tref die vruchten aan in mijn hart of leven (stelling 2), dan mag ik (in verwondering!) de gevolgtrekking maken dat ik het ware geloof bezit. Met behulp van een filosofische onderscheiding wordt onder woorden gebracht wat antwoord 86 van de Heidelbergse Catechismus verwoordt. Met andere woorden: de filosofie voegt inhoudelijk niets toe aan dit antwoord, maar is dienstbaar om het op een andere wijze te verwoorden.

Algemeen aanvaard

De scholastieke methode van theologie beoefenen, was algemeen aanvaard in de zeventiende en achttiende eeuw. Niet alleen gereformeerden, maar ook lutheranen en rooms-katholieken gebruikten deze methode. Ondertussen kwamen deze stromingen inhoudelijk tot verschillende omschrijvingen van de geloofsleer. Dat is te begrijpen. De scholastieke methode immers is slechts

een manier waarop het calvinistische of lutheraanse geloof werd verwoord. Het gaat om de vorm waarin de geloofsleer wordt verklaard en onderwezen en niet over de inhoud ervan. Die inhoud wordt bepaald door Gods Woord en wordt samengevat in de belijdenisgeschriften.

Toen de Synode van Dordrecht (1618-1619) de Dordtse Leerregels opstelde, betekende dit geen afsluiting van de bezinning over verkiezing, verzoening, wedergeboorte, geloof en volharding. Integendeel, er was juist een stimulans om er verder over na te denken. Ook hiervoor werd gebruik gemaakt van filosofische begrippen. Een bekend en zeer invloedrijk theoloog in die dagen was Gisbertus Voetius. Inhoudelijk was hij overtuigd gereformeerd. Wat de vormgeving betreft sloot hij in zijn onderwijs aan de Utrechtse academie volop aan bij de scholastieke methode. Zo vormde hij twee generaties predikanten in de Nederlandse kerk. Overigens moeten we nu niet het idee krijgen dat Comrie en andere oudvaders op een filosofische wijze gingen preken. Wie hun preken leest, weet beter. "Wij hebben de eenvoudigheid des Evangelies zoeken te behartigen, nooit de gemeente met winderige wijsheid zoeken op te bouwen", zo schrijft hij in de voorrede op zijn boek *Eigenschappen des geloofs*. Zijn eigen vrouw spoorde Comrie ook voortdurend aan om niet te preken boven het bevattingsvermogen van de dorpingen in Woubrugge. Die raad heeft Comrie ter harte genomen. Maar in de verdediging van de gereformeerde leer tegen allerlei dwalingen gebruikte Comrie ook filosofische begrippen die hij van zijn leermeesters aan de academie van Groningen en Leiden had opgedaan.

Derde weg

In zijn boek uit ds. Kort ondertussen scherpe kritiek op Alexander

Comrie. Met zijn 'filosofische embryotheologie' zou hij inhoudelijk afgeweken zijn van de eenvoud van Gods Woord en de reformatoren. Na het voorafgaande zal duidelijk zijn dat dit verwijt niet steekhoudend is en te kort door de bocht is. Het gebruik van de scholastieke methode op zichzelf maakt een opvatting niet schriftuurlijk. Maar ook niet onschriftuurlijk.

Ds. Kort gaat ondertussen best ver in zijn veroordeling. Met behulp van de filosofie zou een derde weg geconstrueerd worden. Dat zou zo subtiel gebeuren dat hij toch op de leer van de twee wegen lijkt (blz. 21). Op dit aambeeld hamert ds. Kort bijna het hele boek door. De leer van de rechtvaardigmaking van eeuwigheid zou zelfs zijn oorsprong hebben bij de Griekse filosoof Plato (blz. 91).

Voorzichtig willen we vragen: Slaat de predikant niet door? En ook: Is het verstandig om op deze wijze lezers om de oren te slaan met veroordelingen? Moeten lezers argwanend worden als ze in een oudvader lezen over de sluitrede, louter omdat dit een uitdrukking is, die afkomstig is uit de filosofie van Aristoteles?

Luther

Voor de duidelijkheid, niemand hoeft een liefhebber te zijn van het gebruik van begrippen uit de filosofie. De geloofsleer kan ze wel missen. Filosofische begrippen hebben zelfs iets gevaarlijks als daarmee de geloofsleer op een erg verstandelijke manier wordt uitgelegd. De onderscheidingen kunnen haarfijn zijn, het inzicht glashelder, terwijl er weinig leven meer in te bespeuren is. Het is te begrijpen dat Luther niets moest hebben van de filosofie uit zijn dagen. Met behulp hiervan was bijna de complete roomse leer opgebouwd, tot in de kleinste details. Maar Luther miste er zijn dierbare Meester in!

Maar, terug naar de kernvraag. Als Comrie een filosofisch

begrippenpaar gebruikt als hij onderscheid maakt tussen de habitus (de hebbelijkheid of de gave) en de actus (de dadelijkheid of de werkzaamheid) van het geloof, heeft hij daarmee inhoudelijk iets verwoord dat niet waar en niet bijbels is? Op deze vraag hebben we in het eerste artikel het duidelijke antwoord al gegeven: Nee.

Zorgvuldig zocht Alexander Comrie het evenwicht te bewaren. Altijd was het zijn begeerte dat zondaren tot Christus zouden komen. Comrie bouwde zijn hoorders niet op buiten Christus. Maar tegelijkertijd wilde hij pastoraal omgaan met hen die in een ziels-gemis wenen over hun zonden en roepen om ontferming. Deze benadering heeft een stempel gezet op de prediking in de Gereformeerde Gemeenten. Op dit stempel heeft ds. A. Kort in zijn boek over de wedergeboorte scherpe kritiek.

Opnieuw willen we inzetten bij een oprechte begeerte van ds. Kort. Ook al zijn we overtuigd dat zijn boek over de wedergeboorte op veel punten de plank mislaat en ongelukkig van toonzetting is, we merken dat de oudgereformeerde predikant bewogen is omtrent zielen. Zeer bevreesd is hij dat mensen hun zaligheid bouwen op gevoeligheden buiten Christus om. Wel, op dit punt kunnen we elkaar van harte vinden. Maar, in het boek wordt helaas zoveel meer geschreven.

Onder de wet

We zagen al dat Comries verwoordingen omtrent wedergeboorte en geloof geen goed kunnen doen in de ogen van ds. Kort. Comrie plaatst volgens de predikant de wedergeboorte te vroeg. Kennis van de ellende, een beven onder het oordeel van de wet, diepere ontdekking aan het verloren bestaan, een droefheid over de zonde, verlangen naar verlossing, het zijn allemaal zaken die ds. Kort niet tot de wedergeboorte wil rekenen. Een zondaar verkeert dan nog onder de wet, schrijft hij. Pas als er een bewuste geloofsomhelzing is van Christus, is er leven. Dan pas is er genade. Dan is er ook tegelijkertijd de troost van de vergeving van zonden.

Hoe moeten we over deze zaken denken? Hier staan inderdaad twee meningen tegenover elkaar. Let wel, zowel Comrie als ds. Kort leren de noodzakelijkheid van de ellendekennis. Op dat punt is er geen verschil. Het punt van geschil is of de overtuiging van zonde en schuld ook kan horen bij het zaligmakende werk van de Heilige Geest. Mogen we de droefheid naar God, het hongeren en dorsten naar verlossing rekenen tot de vruchten van de wedergeboorte (zoals de Dordtse Leerregels het doen, zie III/ IV, verwerping 4) of is het een voorbereiding tot de wedergeboorte?

Met overtuiging houden we staande dat het hongeren en dorsten naar de verlossing een vrucht is van de wedergeboorte. In het genoemde artikel van de Dordtse Leerregels wijzen onze vaders naar Psalm 51:19 (zie ook de kanttekeningen aldaar) en de zaligspreking van de Heere Jezus. De Middelaar spreekt zulke hongeringen vanuit hun ellende zalig, niet omdat ze verzadigd zijn, maar omdat ze verzadigd zullen worden.

Veronderstelde wedergeboorte

Het zal duidelijk zijn dat ds. Kort het met dit alles niet eens is. Met zijn motief hiervoor kunnen we van harte instemmen. Hij begeert Christus te prediken tot zaligheid. Zaligheid ligt er niet in een zielsgestalte, zelfs niet in de honger, ook niet in het treuren, maar in de verzadiging door Christus en de vertroosting in Hem. Zaligheid is er alleen in het enige slachtoffer dat Christus aan het kruis volbracht. Daarom zal een prediker nooit een rustgrond mogen leggen buiten Christus. Wie dat zou doen, legt inderdaad een ander fundament en dat zal eenmaal wegvallen.

In de geloofsvereniging met Christus ligt het ware leven voor de ziel. Echter, deze overtuiging stelt ds. Kort zo absoluut, dat er volgens hem buiten deze bewuste geloofsvereniging geen geestelijk

leven kan bestaan. Wie dat wel leert, hangt volgens ds. Kort een 'onbewuste wedergeboorte' en een 'onbewuste inlijving in Christus' aan. Comrie zou een 'schijn geloof onder de naam van wedergeboorte' leren. Een 'ingebeeld geloof' wordt zo de 'basis voor het geestelijke leven'.

Ds. Kort gaat met zijn beschuldigingen heel ver. Hij schroomt bijvoorbeeld niet om het stempel van de 'veronderstelde wedergeboorte' te zetten op ds. G.H. Kersten en hem zo op één lijn te plaatsen met dr. A. Kuyper, de gereformeerde theoloog waartegen ds. Kersten zo vaak waarschuwde.

Als ds. A. Moerkerken het wezen en de oefening van het geloof uitlegt, doet hij dat aan de hand van het voorbeeld van een bloembol. Ds. Kort kan het dan niet nalaten om de uitdrukking 'bloembollengeloof' te gebruiken. Ik zeg niet dat het zo bedoeld is, maar dit komt wel sarcastisch over. Een predikant moet er toch op zijn minst over nadenken hoe zijn woorden overkomen bij een medebroeder in de bediening.

We zullen maar niet meer van dergelijke beschuldigingen uit het boek overnemen. Het is treurig genoeg dat ze opgeschreven zijn. We spreken de oprechte wens uit dat ds. Kort ze nog eens hartelijk intrekt. Dan blijft er genoeg stof over om samen op een constructieve wijze verder te spreken.

Gangbaar

Volgens ds. Kort is de leer van Comrie ondertussen gangbaar geworden in de afgescheiden kerken. Later zal blijken dat hij hiermee de (Oud) Gereformeerde Gemeenten (in Nederland) op het oog heeft. Ook de Oud Gereformeerde Gemeenten dreigen volgens ds. Kort 'op te gaan' in de 'embryotheologie', hoewel die leer de laatste jaren 'aan invloed verliest'. Met waardering schrijft ds.

Kort over de oudgereformeerde predikanten ds. E. du Marchie van Voorthuysen en ds. C. Smits. Het is bekend dat zij sterke nadruk legden op de noodzaak van de vereniging met Christus. Zij stonden kritisch tegenover verschillende uitdrukkingen over het genadeleven die een eigen leven kunnen gaan leiden. Het is goed dat ds. Kort daar aandacht voor vraagt om er zo lessen uit te trekken. Maar dan had ds. Kort ook moeten schrijven dat ds. Smits het in zijn catechismusverklaring opneemt voor de 'godzalige Comrie van Woubrugge' en hoe en waarom deze schreef over de rechtvaardigmaking van eeuwigheid. En ook dat dezelfde ds. Smits in zijn verklaring van zondag 7 van de Catechismus schrijft dat de 'hebbelijkheid van het geloof' wordt ingestort in de ziel. En: "Het wil niet zeggen, als een mens ingelijfd is in Christus, dat hij Christus kent." Op die manier had ds. Kort de hele ds. Smits rechtge-
daan.

Minder fel

Als ds. Kort dit alles ter harte had genomen, had hij in elk geval wat minder fel gestreden tegen Comrie, had hij minder polariserend geschreven en meer gezocht naar wat verbindt. Nu staat in zijn boek een godzalige oudvader in de verdachtenhoek en heet een prediking waarin gezocht wordt zielen te leiden zomaar zielsmisleidend. Predikanten indoctrineren de gemeente, zo vindt ds. Kort. "Verlaat die leer of u komt om!" zo lezen we letterlijk.

Is dit echt een juiste vorm van bewogenheid, zo vragen we ons af. Begeert ds. Kort nu een open gesprek of een opstand in de gemeenten tegen de prediking?

Het is waar, als een prediking zielsmisleidend is, mogen we er niet onder blijven. Maar, gaat het in de discussie die ds. Kort voert inderdaad om waarheid en leugen, om leiding of misleiding van

zielen?

In een slotartikel hopen we te zien dat ds. Kort een tegenstelling aanbrengt, die er niet is. De theologische keuze die hij maakt, heeft hij helaas verabsoluteerd, zodat er daarnaast geen waarheid meer schijnt te zijn.

Ds. A. Kort schreef een boek over wezenlijke zaken rond wedergeboorte, geloof en rechtvaardigmaking. Helaas - zo hebben we gezien - staan in het boek veel ongelukkige uitdrukkingen. Dat maakt het lezen tot een vermoeiende bezigheid. Toch willen we in dit laatste artikel zien of er een brug te slaan is, zodat we in gezamenlijkheid verder kunnen nadenken over de onderwerpen die ds. Kort, en als het goed is ieder, na aan het hart liggen.

We maken een balans op, richten ons op twee punten van kritiek van ds. Kort en proberen daar een les uit te trekken. Een verwijt richting ds. G.H. Kersten luidt dat deze zich 'zo goed als uitsluitend op Comrie' richtte en diens theologie de gemeenten opdroeg.

Wie de pennenvruchten van ds. Kersten kent, weet dat hij een bijzondere achting wegdroeg voor Comrie. Diens geschriften achtte hij waardevol, zowel in het verdedigen van de zuivere leer als in het leiding geven aan het geestelijk leven. Door het gezag van ds. Kersten kunnen we inderdaad zeggen dat in de Gereformeerde Gemeenten een stempel van Comrie te zien is.

Gezamenlijk

Maar is het wel een misvatting als zou ds. Kersten zich bijna uitsluitend op Comrie hebben beroepen. "Leest mijne vrienden", zo schreef ds. Kersten in *De Saambinder* van 23 april 1925, "leest de goede oude schrijvers, leest ook Andrew Gray, leest Boston, Erskine, Comrie, Justus Vermeer, van der Kemp, Brakel." Een andere keer noemt hij de 'kostelijke' catechismusverklaringen van Justus Vermeer; J. van der Kemp, B. Smytegelt en David Knibbe. En elders: "Zal ik wijzen op Brakel; op Van der Groe; op Van der Kemp; op Love; Watzon, en zoovelen meer. Ik houd het liever met

Comrie, Erskine, Smytegelt, Hellenbroek, Justus Vermeer, en al onze Godzalige oudvaders", zo schreef ds. Kersten in *De Saambinder* van 11 juni 1936.

Ds. Kersten wilde de Gereformeerde Gemeenten laten wortelen in de gezamenlijke boodschap van de Nederlandse en Engelse oudvaders, een leer die naar ds. Kerstens vaste overtuiging gegrond was op Gods Woord en de belijdenisgeschriften.

Deze koers van ds. Kersten is heilzaam gebleken voor de gemeenten. Het geestelijke voedsel van de oudvaders gaf onder Gods zegen groei en bloei. Deze koers is ook nu van grote betekenis. Een voorliefde voor een bepaalde oudvader is niet verkeerd, maar als het een eenzijdige oriëntatie op één of enkele van hen wordt, lopen we het gevaar van verenging die een kerk niet dient.

Nog erger wordt het als de oudvaders nauwelijks meer gelezen worden, hetzij persoonlijk of tijdens de leesdiensten. Dan raken we de verworteling van ons kerkverband kwijt!

Balans

Er is nog een tweede punt van kritiek waaruit we een lering willen trekken. Ds. Kort ziet een gevaar als werkzaamheden die zich niet richten op de Middelaar als zaligmakend worden gezien. Wie vóór Zondag 7 van de Catechismus spreekt over geestelijk leven, bouwt zondaren op een verkeerde grondslag, zo meent ds. Kort. Naar onze overtuiging heeft ds. Kersten aan twee zaken naast elkaar vastgehouden. In de eerste plaats is er een wezenlijk verschil tussen een algemene overtuiging van zonde en een zaligmakende overtuiging. In de algemene overtuiging is er een slaafse vrees, een spijt over de zonde, omdat het oordeel Gods eraan is verbonden. In de zaligmakende overtuiging wordt het hart gebroken, is er een droefheid naar God die een onberouwelijke bekering werkt tot

zaligheid en een hartelijk verlangen om voor God te mogen leven. Daarnaast zal met alle klem gepredikt moeten worden dat de zaligheid alleen in de Persoon van de Middelaar te vinden is. Het is een groot gevaar als mensen die in overtuigingen lopen, de handen krijgen opgelegd. Gevaarlijk is het als er een rust wordt gepredikt buiten de enige rustgrond Christus om. Theodorus van der Groe werd in zijn brieven en boeken niet moe om te benadrukken dat een zondaar 'in Christus' moet zijn.

Maar, we mogen dit accent niet uitspelen tegen de prediking van Comrie, die immers geen ander fundament legde, maar wel lager afdaalde tot bekommerde zielen en een woord van bemoediging en troost tot hen wilde spreken.

Naast elkaar

Het lijkt er sterk op dat ds. Kort alleen de lijn van Van der Groe erkent en die afzet tegen de prediking van Comrie. Dat is niet juist en ook niet nodig. Deze twee oudvaders staan niet tegenover elkaar, maar náást elkaar. Wat het fundament betreft, zijn ze één, wat de uitwerking betreft hebben beide oudvaders een eigen accent. Beide accenten kunnen we niet missen in het omgaan met zielen. Dat is de lering die we uit het boek van ds. Kort kunnen trekken.

In de Dordtse Leerregels staan beide zaken ook naast elkaar. Aan de ene kant worden de zaligmakende overtuigingen door de Heilige Geest beschreven (III/IV, 11) en wordt de geestelijke honger en dorst naar verlossing uit de ellende als vrucht van de wedergeboorte erkend (III/IV, verwerping 4).

Aan de andere kant wordt als kenmerk van de wedergeboorte het geloof en de liefde tot Christus genoemd (III/IV, 13). Van belang is het om deze zaken bij elkaar te houden en zeker niet tegenover

elkaar te zetten.

Datzelfde geldt voor de verhouding tussen Zondag 7 en Zondag 23 van de Heidelbergse Catechismus. Het gaat in deze zondagen niet om een ander geloof. Het is goed dat ds. Kort de eenheid van de Catechismus onderstreept.

Tegelijkertijd erkennen we een opwas in de genade en kennis van de Heere Jezus Christus. Ds. Korts voorganger in Krimpen aan den IJssel, ds. M.A. Mieras, laat in zijn catechismusverklaring het onderscheid zien tussen deze twee zondagen. De vrijspraak van de Rechter (Zondag 23) is inderdaad een nadere weldaad in het genadeleven, een weldaad die ds. Mieras persoonlijk had doorleefd. Zo mocht hij eruit preken.

Het is erg pijnlijk als ds. Kort een dergelijke overtuiging afdoet met 'nieuwe beweringen van het godsdienstige geslacht'. Dat bevordert geen inhoudelijk gesprek over deze tere zaken.

Heilsorde

Tenslotte, in hoofdstuk 14 van zijn boek schrijft ds. Kort over de heilsorde zoals hij die leert. In dit, en ook in andere hoofdstukken, staan ook zaken waar we wél van harte mee kunnen instemmen. Met een (verkort) citaat hieruit willen we daarom besluiten: "Maar toch zijn er, die in het verborgene hongeren en dorsten naar Jezus. Dit is het werk des Geestes, dat de ziel met een ontzaglijke drijving naar Jezus doet begeren. Hij verwekt in het hart der uitverkorenen de hoop op verlossing van de zonden, die hen zo diep smarten. De boeien der zonden kwellen hun ziel met grote ontzettingen. Deze ontdekking doet hen aan de lippen der leraars hangen, die hen in Gods Naam onderwijzen. Wie is Hij toch, Die mij van de zonde kan verlossen en van deze last bevrijden? O, indien u het niet weet en dit werkelijk uw grote behoefte en verlangen is, dan zal ik het u

zeggen: onze Heere Jezus Christus. Deze is de Middelaar, Die u tot God kan terugbrengen. Hij is de Verzoener, bekwaam om u te redden".

N.a.v. *Wedergeboorte of schijngeboorte*, ds. A. Kort; uitg. Tekstservice Vermeulen, Meteren, 2012. ISBN 9789078164104.

